

V
STORY - 3
TEST OF LOVE

प्रेमाची पारख

मी प्रत्येक दिवस ओढून काढते आहे असे म्हटले, तर त्यात मी थोडीसुद्धा अतिशयोक्ती करीत नाही. मला कशातही उत्साह वाटत नाही. माझ्या मनातील भावना एकदा होरपळून गेल्या त्या गेल्या. तुम्हाला वाटेल, हे क्षणिक वैराग्य आहे. असेलही कदाचित. माझ्या वयाची नुकतीच पंचविशी उलटलेली पाहता ही वैराग्यवृत्ती क्षणभंगुर असणे, अगदी शक्य आहे. माझ्या जीवनात मला गोडी वाटण्यासाठी, ही अवस्था जितकी लवकर नाहीशी होईल तितकी मला हवीच आहे.

अमुक पाहावे, अमुक एकावे, अमुक करावे, अशा हरत-हानीं माझ्या वृत्ती उचंबळत होत्या. पण त्यांना आता इतकी ओं-होटी लागली आहे की, माझे जीवन खरे निर्माल्यवत झाले आहे. मी लहानपणापासून अतिशय स्पष्टपणे बोलणारी. मला कित्येक फटकळही म्हणत. मी बुद्धिनेही चांगल्यापैकी होते. त्याचबरोबर मी महत्वाकांक्षीही होते. मी दिसण्यात उत्तमांपैकी तर खासच नव्हते; पण कोणीही माझ्याकडे पाहून नाक मुरडावे, इतकीही वाईट नव्हते; दहाजणीसारखीच होते. माझ्या बरोबरीच्या मुली रूपाविषयी बोलणी निघाली, तर मला 'तरतरीत दिसतेस' असे म्हणत.

माझ्या आईबापांची स्थिती बेताचीच होती. बी.ए. व्हायचे ध्येय मी मनाशी पक्के ठरविले होते. वाटत असे. माझ्या आईवडिलांना कोणी कोणी माझ्या विवाहाबद्दल विचारीत; व त्यांनाही एकदा माझा विवाह होऊन गेला तर बरे, असे वाटत असे. पण मी महत्वाकांक्षी होते. ती महत्वाकांक्षा माझ्याच अंतःकरणात नव्याने उदित झालेली नसून आईवडिलांकडूनच आनुवंशिक गुण म्हणून तो माझ्या आला होता. स्थिती बेताची असूनही आईवडील अतिशय महत्वाकांक्षी होती. त्यामुळे माझ्या विवाहाचा प्रश्न जितका त्यांना महत्वाचा वाटत होता, तितकीच माझी महत्वाकांक्षाही वाढत होती. माझ्या विवाहानंतर माझी महत्वाकांक्षा फलद्रूप होण्यास वाव सापडेलच, असे त्यांनाही निश्चितपणे वाटत नसे. पण तसे झाले नाही, तर मला सुख लागावयाचे नाही, असेही त्यांना वाटत असे.

हायस्कूल अगर कॉलेजमध्येही मी सर्व चळवळीत भाग घेई. मला अनेक बक्षिसे मिळून माझ्या कर्णीचे चीज होत असे. मुलींमुलींतील खेळांच्या सामन्यांत मला दरवर्षी तीन चार तरी बक्षिसे मिळत. वक्तृत्वात मुलामुलींची चढाओढ असे. तेथेही मला बक्षीस मिळालेले होते. सांगण्याचे तात्पर्य हेच, की माझ्या तात्पुरत्या ज्या छोट्या महत्वाकांक्षा होत्या त्या सफल होत गेल्या. मी हरहुचरी व हुशार गणली जात असल्याचा, माझ्या आईवडिलांनाही अभिमान वाटत होता. इंटरमध्ये असताना घडलेली गोष्ट. मला एक स्थळ आले होते. माझ्या आईवडिलांनी एकदा खडा टाकून पाहावे, म्हणून मला लग्नाचा आग्रह केला. त्यात माझे विवाहाबाबत विचार कळावे, हाही त्यांचा हेतू असावा. ते स्थळ त्यांना पसंत होते. मला त्यांनी त्याबद्दल विचारताच, माझ्या फटकळ स्वभावाप्रमाणे, मी अगदी स्पष्ट शब्दांत म्हटले, की "मला इतक्यात लग्न करायचं नाही. आपल्या कुलाचा नावलौकिक वाढेल असं मुलांनी काही करून दाखविलं तरच मला आनंद वाटेल. 'जन्मा आला हेला पाणी वाहाता मेला, असं जीवन कामाचं नाही,' असं तुम्हीच आम्हा मुलांना नेहमी म्हणता. मग इतक्यातच, शिक्षणही पुरं न होता, मी लग्न केलं, तर 'पाणी वाहाता मरण' यापरतं मी काय साधलं?"

माझ्या या उत्तरावर आईने नुसते एवढेच म्हटले, "अब्रू ही काचेच्या भांड्यासारखी असते. तिला तडा जाऊ न देता आयुष्य घालविणे ही गोष्ट फार कठीण आहे. ते ज्याला साधेल, त्याने आपल्या महत्वाकांक्षांना अवश्य वाव द्यावा."

तेव्हा मी म्हटले, "होय, माझी इच्छा आहे, की एवढं शिक्षण घेतल्यासारखं त्याचं चीज करावं. मग कोणाला माहीत काय घडेल नि काय नाही ते." खरोखर सांगते, त्या वेळी 'चीज' अगर 'माझ्या महत्वाकांक्षा' याची रूपरेषा जर कोणी विचारली असती तर मला मुळीच सांगता आली नसती. पण मला बौद्धिक जीवन हवे होते. माझ्या आईवडिलांनीही माझा रागरंग, आकांक्षा व उत्साह पाहून माझ्या विवाहाचा प्रश्न त्या वेळी तसाच ठेवला. मलाही बरे वाटले. लहानपणापासून माझ्यात एक प्रवृत्ती होती की, मोठ्यांची चरित्रे वाचावयाची. त्यांच्यासारखेच आपणही मोठे व्हावे असे मला वाटे. मोठे म्हणजे काय ते सांगता आले नाही तरी त्यासाठी लहानपणापासून माझी धडपड असे व त्यामुळेच माझ्या आईवडिलांनी माझ्या विवाहाचा प्रश्न त्या वेळा तितकाच ठेवला. अंतर्दामी त्यांना माझे कौतुक वाटले असावे खास.

मी इंटर झाले. बी.ए. झाले. चांगली वर्गात मी पास झाले व एका शाळेत नोकरी धरली. मला आठवते आहे, इतर मास्तरणी शाळा संपल्यावर नुसत्या रिकामटेकडेपणात वेळ घालवीत. मी उरल्यासुरल्या वेळात काही ना काही उद्योग करीत असे. ज्या माझ्या आईबापांनी पाण्यासारखा पैसा खर्च करून मुलाप्रमाणे मला शिक्षण दिले, त्यांचे ऋण अंशतः तरी फेडणे हा माझा दृढ संकल्प होता. कोणास ठाऊक आपल्याला पुढे काय बुद्धी होईल, या विचाराने मी वागत होते.

बी.ए. होऊन तीन वर्षे झाली. माझ्या मनात विवाहाचा विचार आलाही नाही. मी बी.टी. साठी नाव नोंदविले. तेथे शिक्षणशास्त्रावर अत्यंत विद्वान गृहस्थांची व्याख्याने व पाठ होत. आम्ही मोकळेपणाने ज्या शंका विचारीत असू, त्या आमच्या निरसनही होत. तेथे पासष्ट एक ग्रॅज्युएट्स होते. मला कधी त्यांच्याशी विशेष बोलण्याचे कारणच पडले नाही. तरी प्रत्येक माणूस केवळ नजरेने प्रत्येकाच्या ओळखीचे झालेले होते.

एकदा काही समारंभ होता. आमच्या प्रोफेसरांच्या सांगण्यावरून त्या कलासमधील एक गृहस्थ माझ्यापुढे आला. त्यांना मी वर्गात अनेक वेळा पाहिले होते; पण मी त्यांच्याशी प्रथम तेव्हाच बोलले. त्यांची निर्भय दृष्टी, अत्यंत धिमेपणाने व शिष्टपणे पाळून बोलण्याची पद्धती इत्यादी काही काही गोष्टींचा माझ्या मनावर ठसा उमटला. पण तो इतका त्रयस्थपणाने की, माझ्या मनाने त्याला विशेष महत्त्व दिले नाही. पण ते घरी येऊन गेल्यापासून आम्ही एकमेकांकडे पाहिल्यावर ओळखीने हसत असू. पुढे क्वचित एखादा शब्दही बोलू लागलो. एक-दोन महिन्यांनी ओळख वाढून, आम्ही आमच्या अभ्यासासंबंधीही बोलू लागलो. पुढे त्यांची माझ्याकडे व माझीही त्यांच्याकडे कांही कामे निघू लागली! माझ्या

मनाची मला पुरी ओळख पटली नसली, तरी एवढे खरे की, उगीच क्षुल्लक गोष्ट महत्त्वाची वाटून त्यांच्याशी मला बोलावेसे वाटे. त्यांचेही तसेच होत असावे. क्षुल्लक गोष्टींना महत्त्वाच्या करून, पुष्कळ वेळ बोलत असण्याची संधी आम्ही मुद्दाम आणतो, ही गोष्ट आम्हा दोघींच्याही मनात आम्ही समजून होतो. पण असे स्पष्टपणे एकमेकांना आम्ही म्हटले नव्हते. असे काव्हावे, याचा पत्ता आम्हांलाही - निदान मला - लागला नव्हता. भेटल्यावर उगीचच हसू येणे, त्यात काही तरी गूढ आनंद असलेला स्पष्ट दिसणे, अशा तऱ्हेचा होत असलेला बदल आम्हांला कळत होता, तरीही त्याबद्दल आम्ही कधीच बोललो नाही. पण एकमेकांना ओढ लागलेली आम्हांला स्पष्टपणे कळत होती. मी त्यांच्याबद्दल, त्यांच्या एकंदर स्थितीबद्दल उत्सुक होऊ लागले. एवढेच नव्हे, तर मला त्या गोष्टी कळतील तेवढ्या मी कळून घेत असे. त्यांच्या पावलांचा आवाज मला किती तरी लांबून कळू लागला. माझे कान त्यासाठी उत्सुक असत. वरून बेपर्वाई दाखविली तरी आतून कसले कढ घेत होते ते माझे मलाच माहीत. त्यांचेसुद्धा असेच होत असावे. खरे सांगते, इतकी स्थिती झाली होती, तरी आमचे संभाषण अगदी कोणीही ऐकावे, इतके शुद्ध होते. पण माझी खात्री आहे, त्यांच्या डोळ्यांतील आपुलकीच्या भावनेची विलक्षण मृदुता मला जशी दिसत होती, तशी त्यांनाही माझ्या डोळ्यांत दिसत असावी. मला त्यांच्या या जाणिवेची जाणीव होई, तेव्हा अगदी चोरट्यासारखे हाई. दुरून ऐकणाराला संभाषणात आमच्याकडून काडीइतके मर्यादेचे उल्लंघन झाले असे वाटले नसते. परंतु आम्हा दोघांचे भाषण जर तिसऱ्या मनुष्याने सतत जवळ बसून ऐकायचे ठरवले असते, तर आमच्या नजरेत दिसून येणारे आमच्या मनाचे गूढ खेळ त्यांच्या सहज लक्षात आल्याशिवाय खास राहिले नसते. जी भावना डोळ्यांत पुरेपूर भरली होती अगर चेहेऱ्यावर स्पष्टपणे उमटली होती, ती आम्ही मात्र आपसांत शब्दानेही बोललो नाही. ते मजकडे वारंवार येत, तरीही त्यांच्या सान्निध्याचा मला ध्यास लागू लागला. कधी कधी माझ्या हृदयात उगीचच कालवाकालव होऊ लागे. मला विनाकारण एकटे एकटे वाटू लागे. ते इतके, की नकोत इतकी माणसे भोवती असूनही जणू अरण्यात एकटी पडल्याप्रमाणे, मी एका बाजूस जाऊन कोणाला न कळेल अशी मनसोक्त रडत असे. असेच काही दिवस गेले. शेवटी मी निश्चय ठरविला. पण शब्द ओठांवरून परतत. एक प्रकारे संकोच व भीती वाटे. अशा स्थितीत दोन दिवस गेले. रत्री १० वाजले असतील. मी वडिलांना घेऊन घरात एका बाजूस माझा चेहरा न दिसेल अशा ठिकाणी गेले.

अत्यंत धीराने मी म्हटले, "दादा, तुम्ही मला लहानपणापासून सांगत आला की, आपलं मन ओळखून वागा म्हणजे भीती नाही. माझ्या मनात आजपर्यंत जे जे आलं, ते सर्व मी तुमच्याजवळ बोलले. आताही माझ्या मनातील खळबळ मी तुम्हाला सांगणार आहे.

"माधवराव आपल्याकडे येतात. आपण सर्वजण कधी कधी एकत्र बोलत असतो. त्यांचे माझे विचार जुळतात. मला त्यांच्याबरोबर आयुष्य घालविल्यास महत्त्वाकांक्षा पुऱ्या होतीलसं वाटतं. माझ्या मनात अलीकडे हे विचार फार येतात. तुमच्या सांगण्याप्रमाणे तुमच्याजवळ मी माझं मन आज विनय बाजूस ठेवून खुलू केलं आहे. त्यांनाही माझ्याबद्दल असंच वाटतं असं मला वाटतं. पण मी त्यांना परस्पर या बाबतीत विचारणं, म्हणजे तुम्हांला फसविल्यासारखं होईल म्हणून तुम्हाला सांगितलं. तुम्ही त्यांना विचारा."

हे बोलत असताना मी जितकी गोंधळले तशी पूर्वी कधीही गोंधळल्याचं मला आठवत नाही. बोलण्याचं मनात होतं त्याच्या शतांशही मला बोलता आलं नाही. कोणीकडून तरी वडिलांना माझ्या मनाची थोडीतरी कल्पना येईल, इतपत वेडंवाकडं मी बोलले. माझ्या वडिलांनी त्यांना चांगलं पाहिलेलं होतं. त्यांच्याबद्दल त्यांनी चांगले उद्गारही काढलेले होते. त्यामुळे या वेळी माझ्या अंतःकरणाला कितीतरी आशा वाटत होती. इतरांच्या दृष्टीने त्यांच्यात गरिबी हाच एक दोष होता. पण माझ्या मताने तो दोष नव्हताच. उलट माझ्या शिक्षणाने मी गरीबाचा संसार सुखाचा करावा, असेच माझ्या मनाने घेतले होते. मी शिक्षित असून मला येणारी स्थळे मी आपण होऊन नाकारित असता, मी त्यांच्याशी विवाह केल्यास त्यात त्यांचाही गौरवच हाईल, माझ्याही मनासारखे होईल; एक ना दोन - हजारो तऱ्हांनी विचार करूनही मला माझ्यात बदल होण्याचे चिन्ह दिसेना. मी वडिलांजवळ बोलले. पण ते त्या वेळी विशेष काहीच बोलले नाहीत. माझे मन टांगून राहिले. दादांचा नक्की विचार मला कळेना. बरे, विचारण्याची घाईही करता येईना.

एक, दोन, तीन ओळीन पाच-सहा दिवस गेले. माझ्या अपेक्षेप्रमाणे दादांनी त्यांना विचारायला हवे होते; पण त्यांनी तसे केले नाही. मी तरी त्यांना पुनः कसे म्हणणार ? वडिलांच्या या उदासीनतेने माझ्या मनाची अगदी विकल अवस्था झाली होती. या पाच-सहा दिवसांत काही ना काही निमित्त काढून मी माधवरावांची भेट घेण्याचे टाळले. पण माझ्या या टाळाटाळीने त्यांचीही भेटीची उत्कंठा तीव्र झाली असावी. कारण एकदा मी घरातून बाहेर पडायला व ते दारावरून जायला एकच गाठ पडली. आम्ही एकमेकांच्या दृष्टीतून सुटणे ही गोष्ट अशक्य होती. त्यांनीच शेवटी अधीरतेने म्हटले,

"सिंधुताई, काम आहे, जरा वेळ असला तुम्हांला तर !"

मी जिभेने वेळ नाही म्हणायचे शंभरदा मनात आणले, पण 'हो' असा शब्द वेव्हा निघून गेला, ते मला कळले सुद्धा नाही. ते आले, बसले. कामाचे नुसते निमित्त होते. माझ्या अंतःकरणाचा ठाव घ्यायलाच ते आले होते. कारण एक मिनिटात भाषण संपवून अधीरतेने ते काहीतरी विचारणार होते, हे स्पष्ट दिसत होते.

आम्ही बोलत होतो. पण माझे गुपित घरात कळले असल्याने मला चोरटेपणा वाटत होता. कळले तर कळले, पण माझ्या माधवरावांचा, मग पाहात येईल, असा विचार मनात आला. तरीही मन अतिशय गोंधळले होते. का कोण जाणे, मला न कळता माझे माधवरावांचे निमित्त घेण्याने डबेडबे

"हे काय ! तुम्हांला बरं नाही वाटत आज ?" त्यांनी विचारले.

असे प्रश्न कोण कोणाला विचारीत नाही ? पण मला अगदी जवळच्या माणसांमिती प्रश्न विचारल्यासारखे वाटले. इतका जिव्हाळा आईच्या व दादांच्याही प्रश्नात असणार नाही, असे त्या वेळी मला वाटले. न कळत धक्का लागून रुईचे बोंड एकदम फुटते व त्यातून काही वाऱ्यावर भराभर फेकला जातो; त्याप्रमाणे त्यांच्या या सहज प्रश्नाने हृदयाचा बंधारा फुटून आतील विचार खळबळून बाहेर पडण्याचा प्रयत्न करू लागले. मी त्यांच्याशी किती तरी बोलले. मृद्याचे शब्द तोंडून आले नाहीत तरी माझ्या मनाला आलेल्या औद्यमीन्याचे वर्णन मी रतने काही उकळून करित गेले. मी मना

किती नवी नको. मुद्याचे शब्द मीडन आले नाहीत तरी माझ्या मनाला आलेल्या औदासीन्याचे वर्णन मी वक्तव्य नाही व कळत करीत गेले, की माझी मलाच मागाहून त्याची लाज वाटू लागली. त्या औदासीन्याचे वर्णन मी आईशी नाही, बहिणीशी नाही, मैत्रिणीशी नाही, कोणाशीही करू शकले नसते. ते वर्णन इतर कोणालाही रुचले नसते व पटले नसते; उलट ते अगदी कुल्लक व हास्यास्पद वाटले असते आणि इतरांना सांगण्याने माझ्या मनाचेही समाधान झाले नसते. आपला मनस्ताप वाटले त्याला सांगून कसा कमी होईल ? त्याला योग्य तेच माणूस पाहिजे. तसे वर्णन मी त्यांच्याशीच करू शकले. बोलत असताना प्रत्येक वेळी 'असं काही औदासीन्य मला विनाकारण आलं आहे.' हे ध्रुवपद माझे सतत घालू होते. अर्थात 'विनाकारण' हा शब्द विनाकारणच होता. कळणाराला त्याचा उपयोग मी का करीत होते ते कळलेही असते व त्याप्रमाणे त्यांना ते कळतही होते. माझ्या भारावलेल्या हृदयाला मी हलके करीत असता, ते मिस्किलपणे हसून समोरच्या चित्राकडे पाहू लागले.

मीही जरा कृत्रिम रागानेच म्हटले, "हसता काय ? तुम्हांला कल्पना यायची नाही." माझ्या या वाय्याने ते अधिकच हसले.

"मी मुळी बोलायला नकोच होतं. हे असं माझं नेहमी चुकतं" असे म्हणून मी गप्प झाले. पण एकच क्षण. त्यांचाही चेहरा इतका काही पालटला, की तेव्हाच्या त्यांच्या नेत्रांतील मार्दव मी कधीही विसरणार नाही.

"सिंधू, मी तुझी चेष्टा का करतो आहे ? मलाही उदासीनतेची अगदी अशीच तीव्रता भासते. का कोण जाणे !"

आम्ही दोघेही यावर हसलो, पण क्षणात गंभीर झालो. शब्दांनी न सांगताही जे कळायचे ते परस्परसं कळले. मने अगदी हळुवार झाली. काय गंमत आहे पाहा ! आईबापांच्या आज्ञेत वागणारी मी या वेळी किती पुढे गेले होते ! स्पष्टवक्तेपणाने आईबापांशी चर्चा करणाऱ्या माझ्यात क्षणार्धात केवढा फरक झाला ! विश्वासाचे स्थान पालटलेसे वाटले. आईबापांच्याजवळ साऱ्या दिवसातील घडलेल्या गोष्टी खुल्या दिलाने मी बोलत असे. आता त्यांच्याजवळ बोलण्याचा मला विसर पडला. कारण विश्वासाचे स्थान निराळे झाले. खरोखर लहानपणापासून आईबापांबद्दल असणाऱ्या ममत्वाचा कबजा तिसरेच मनुष्य कसे व किती थोड्या वेळात घेते ! आणि न कळत आपण तो कबजा किती घेऊन देत असतो ! या गोष्टींची परस्पराना कल्पनाही नसते इतकी ती एक बेभान धुंद वृत्ती असते. संबंध दिवस जगावर वावरून दिनराजालाही सायंकाळी वसुधादेवीच्या प्रेमसागरात बुडून तिच्या अथांग हृदयाचा ठाव घ्यावासा वाटतो. असल्या बुडीनंतरच तो दुसऱ्या दिवशीच्या कार्यक्रमाला सुरुवात करू शकतो. संबंध दिवस कोठेही असो, संध्याकाळी माझ्या हृदयाचा ठाव घ्यायला आल्याशिवाय त्यांना चैन पडेना. माझीही तीच अवस्था झाली होती. आमच्या घरी संध्याकाळी आम्ही भेटत असू. तास दोन तास केव्हाच जात. मध्यंतरीचा वीस बावीस तासांचा वियोग आमच्या हृदयांना किती जडता आणीत असे ! संध्याकाळच्या आमच्या भेटीने येणारी प्रफुल्लता व प्राप्त होणारे नवचैतन्य अनुभवल्यावर हे आमच्या ध्यानात येई. माझ्या विश्वासाचे स्थान पालटले. पण त्याबरोबर मनाची चोरी वाढली. आईला, दादांना न सांगता मी वचनबद्ध झाले होते. एकदा वाटे, ही माझी चूक तर नव्हते ? पण पुन्हा मन आतून बंड करून सांगे, "तुझी मुळीच चूक नाही. दादांनी तुला लहानपणापासून ज्या पद्धतीने वाढविले व जो स्पष्टपणे बोलण्याचा मार्ग घालून दिला त्याला त्यांनीच हरताळ फासला आहे. तेव्हा तुझी चूक काही नाही." पण लगेच दुसरे मन असे म्हणे, की "तुला तरी सवय नको का ? तू दादांजवळ बोलल्याला असे काही सहा महिने नाही झाले ! सारे पंधरा दिवस झाले."

अशा या रणधुमाळीत पाहिले मन विजयी होई व म्हणे "हा संयमाचा पाठ म्हाताऱ्यांच्याच उपयोगी ! विकारांच्या तुफानापुढे संयमाच्या भिंतीची कशी दाणादाण उडते, हे तारुण्यात प्रत्येकाला माहीत असतं." मी ज्या विश्वासाने आणि सरळपणाने दादांजवळ बोलले तितक्याच विश्वासाने आणि सरळपणे ते मजजवळ का बोलले नाहीत ? उन्हाच्या तिरिपीने लोणी वितळायचेच. आम्हा उभयतांच्या मनात उत्पन्न झालेल्या भावना सान्निध्याने शब्दस्वरूपी उतरल्यास तो गुन्हा होईल काय ? संयमी लोक, तसेच आमच्या मनाकडे कठोरपणाने अगर औदासीन्याने पाहणारे लोक मला गुन्हेगार म्हणतील. त्यांच्यापुढे मी जरी पोथी वाचली तरी त्यांना पटायची नाही. माझ्या मनात भावनांचे अंकुर फुटताच दादांनी नकाराचा वणवा त्यांना लावला असता तरी हरकत नव्हती. पण 'होय' नाही, व 'नाही' नाही, अशा उपेक्षेत अशा भावनांचे अंकुर किती फोफावले, याची कल्पना माझ्याशिवाय इतरांना कशी येणार ? मला त्यांना भेटण्याची दादांनी बंदी केली. त्याबरोबर मी त्यांच्याशी बोलत बसते, हे त्यांना आवडतही नव्हते. पण त्यांनी आपली नावड स्पष्ट शब्दांत दाखवीपर्यंत मन पळवाट काढीत होते. एकदा अंकुरित झालेल्या व रुजलेल्या मनोभावना दादांचा स्पष्ट नकार मिळेपर्यंत मला त्यांच्याकडेच आढून नेत होत्या. उगीच बुजून जाऊ नको असेही आश्वासून सांगत होत्या. आता हीही गोष्ट खरी की मुळातच दादांनी स्पष्ट नकार दिला असता, तरीही माझे धावरे मन कितपत आवरले असते, याची मला शंकाच आहे. दादांना माझे मन दुखावण्याचे जिवावर आले असावे म्हणूनच त्यांनी 'नाही' म्हणण्याचे टाळले. त्यांचा रुकार असता तर या गोष्टी त्यांनी झटपट केल्या असत्या हे उघड आहे.

दादांच्या उपेक्षेच्या काळात अवघ्या पंधरा दिवसांत माझ्या भावनांनी माझ्या हृदयात मूर्ती पुरी कोरली सुद्धा. प्रारंभीच मनोभावनांचे साहित्यावर निखारा ठेवला असता तर माझ्या हृदयातील सिंहासन कोरेच राहिले असते कदाचित. पण आता तर मूर्ती पुरी होऊन सिंहासनावर आरूढ झाली सुद्धा. रोज शब्दकुसुमांनी व दृष्टीतील प्रेमजलांनी तिचे साभिषेक पूजनही सुरू केले. आता निचा विध्वंस करणे अगर विध्वंस झालेला पाहणे मला तरी शक्य नव्हते. या पंधरा दिवसात क्षणोक्षणी माझ्या जितका बदल झाला तितका पूर्वी कधीच झाला नसेल. माझ्या आयुष्यातील तुफान विचारांचा, तुफान भावनांचा व चिंतनाचा कळस त्या पंधरा दिवसांत झाला. माझ्या आयुष्यातील तो अत्यंत महत्त्वाचा संधिकाल. त्यानंतर अमावारयेची रात्र येणार की पौर्णिमेच्या शीतल आल्हाददायक चांदण्याने मी न्हाणार हे मला माहीत नव्हत, ते कळून घेण्याच्या दृष्टीतही मी नव्हते.

माझ्यातील इतका विलक्षण फरक दादांना पूर्णपणे कळणे शक्य नव्हते. पण काही थोडा फरक त्यांच्या लक्षात आल्यावाचून राहिला नाही. माझे त्यांच्याशी बोलत बसणे त्यांना आवडेना. त्यांनी आपली नावड हजार तऱ्हांनी मला दाखविली. पण मला आता भाधार घेणे शक्य नव्हते. आम्ही केवळ वचनानेच बद्ध होतो. मर्यादांचा अतिक्रम केला नव्हता. पण त्या अवस्थेत दोन माणसे इतकी दृढतेने बद्ध होतात, की त्यांना बंधन तुटले म्हणजे मरणच ठाकले असे वाटत असते. वचनबद्धतेचा संधिकालच अत्यंत मनोहर असतो. त्यात बेफाम धुंदी असते व इतर सर्व गोष्टींचा अगदी विसर

पडलेला असतो. आपल्या हृदयातील सिंहासनस्थ मूर्तीच्या एकाग्र चिंतनात वृत्ती मग्न होतात. दोघांशिवाय मिसऱ्याला जगात ठावच नसतो.

मला दादांनी नकार दर्शविताच मी त्यांना स्पष्ट सांगितले की, “आम्ही वचनबद्ध झालो आहो.” हे ऐकून दादा उद्विग्न झाले. गरिबाला मी पत्करले हे त्यांना आवडले नाही. गरिबीची दुःखे अनुभवली असल्याने त्यांना मी गरिबाचा स्वीकार करावा, हे पसंत असणे शक्य नव्हते. “मला त्यांच्या गरिबीतून मार्ग काढण्यातच आनंद वाटतो.” असे मी म्हणताच त्यांनी मला स्पष्ट सांगितले की, “सिंधू, आता या विचारघटका तुम्हांला मनोहर वाटतील पण दारिद्र्याने करपून जाल तेव्हा प्रेम बीम काही शिल्लक राहणार नाही.”

त्या वेळच्या मनःस्थितीत मला दादांचे अनुभवसिद्ध बोलही पटणे शक्य नव्हते, पण त्यांच्या बिनतोड विचारावर उच्चारायला शब्दही मजजवळ नव्हते. त्यामुळे तर आता विलक्षण चोरटेपणा आला. एकीकडे मन व एकीकडे हृदय यांची ओढाताण होऊ लागली. दादांच्या स्पष्ट नापसंतीने आमचे घरी बोलणे वर्ज्य झाले. पण माझे मलाच आश्चर्य वाटते की वडिलांची अवज्ञा, फसवणूक हे शब्द माझ्या विचारमालिकेतून पार तुटून गेले होते. मी त्यांच्या घरी त्यांना भेटत असे. माझ्या वडिलांची नापसंती दिसताच, तेही आमच्या घरी येईनासे झाले. अर्थात माझ्याबद्दलची त्यांची ओढ यत्किंचितही कमी झाली नव्हती. उलट दोघांवर आकाश कोसळले आहे, आता एकमेकांना एकमेकांचाच काय तो आसरा, अशी श्रद्धा वाटू लागली. कोणाच्याही विरोधाला न जुमानता विवाह करण्याचे आम्ही नक्की ठरविले. पण इतक्यात रान न उठवता, आपले बेत आपल्याशीच ठेवून दोन-तीन वर्षांनी सर्व बाजूंनी स्थिरस्थावर झाले, म्हणजे लग्न करायचे असा आमचा बेत ठरला. आमच्या पुढील आयुष्याबद्दल आम्ही दररोज बोलत असू. मला ते व त्यांना मी. जणू बाकी जग आम्हांला पारखे आहे, अशा समजुतीत आशा, चिंता, उत्कंठा इत्यादी गोड भावनांचा अनुभव आम्ही घेत होतो.

आमच्या विरुद्ध घरचे वातावरण होते. ते बदलण्यासाठी त्यांनी आपली पात्रता हरत-हेने सिद्ध करून दाखविली पाहिजे होती. मी त्यांना म्हणे, “तुमची कीर्ती तीच माझी. तुमच्या कीर्तीत विलीन व्हायलाच मला आवडेल. यासाठी गरिबीसुद्धा चालेल; पण तेजस्वी जीवन मला हवं आहे.” जन्माला आल्यावर माणसासारखं जगून, नाव कमवून जगातून जावे, ही माझी उत्कट इच्छा मी त्यांच्याजवळ नेहमी बोलून दाखवी. माझे विचार, माझे बोलणे त्यांना मुळीच नापसंत नव्हते. एवढेच नव्हे, मी यासाठीच त्यांना आवडत असावी, असे मला वाटते. पण या विवाहपूर्व संधिकालात एकमेक एकमेकांना का आवडतात, याचे मनाशी स्पष्ट विवरण झालेले नसते व तसे झाले असले तरी ते परस्परांना सांगण्याच्या भानगडीत पडण्याइतके त्यांचे महत्त्व वाटत नाही, असे म्हणा हवे तर. त्या वेळी दोषही आवडतात. गुणही आवडतात. दोष हे कुसळाप्रमाणे व गुण तेवढे मुसळाएवढे वाटत असतात. आवड काय ती दृष्टीची ! आवडत्या माणसाच्या चेहेऱ्यावरील सूक्ष्म फरकानेही त्यांच्या मनाचा ठाव घेण्याचे ज्ञान जर केव्हा न शिकविताही येत असेल, तर ते याच कालात. एकमेकांबद्दलच्या भावनांची मुळे जितकी अधिक खोल गेलेली, तितके हे मनकवडेपणाचे ज्ञान अधिक होते.

मला आठवते आहे, निःशब्दपणे एकमेकांकडे पाहण्यातही आमचा किती तरी वेळ निघून जात असे. त्या प्रसंगाला हजारो, नव्वे, लाखो शब्दांचे सामर्थ्य एकवटलेले असे. भेटायच्या पूर्वी पुष्कळ बोलायचे आहे असे वाटे. भेटताच क्षणभरातच बोलणे पुरे होई. पण अशा निःशब्द भेटीतील आनंद खरोखर अनुपम होता. अशा स्थितीत सहा महिने, वर्ष निघून गेले. माझ्या वडिलांचा माझ्यावरील रोष कमी झालेला नव्हता; कारण ते बोलले नाहीत तरी तुटकपणा दाखवीत असत. प्रथम मी वडिलांशी बेपर्वाईनेच वागले. एवढेच नव्हे, तर आमच्यामधील आकर्षण जसजसे वाढले तसतशी ही बेपर्वाई अधिक वाढली होती आणि वडिलांच्या विरोधाने आमच्या आकर्षणाची तीव्रता अधिकच भासू लागली.

व्यवहाराच्या कठोरतेने कवीच्या प्रतिभेला धार येते, तशीच व्यवहारातील अमानुष कठोरतेने कधी कधी त्याची प्रतिभा जळून खाकही होते. माझ्या भावनांची अशीच स्थिती होती. चंद्रावरील कलंकाचे भूषण मानून चंद्राचे पूर्ण सौंदर्य चाखण्यासाठी सागराला भरती आली, तर पौर्णिमा गेल्यावर पुढे अमावास्या व भरतीच्या ऐवजी ओहोटी लवकरच येते. वडिलांच्या विरोधाने आमच्यातील आकर्षण वाढले व आकर्षणातून वडिलांबद्दल बेपर्वाई वाढली. तरी ज्या घरात ही बेपर्वाई मी दाखवी, तेथील व्यवहाराच्या अनेकविध कठोरतेने मला बौध्द घेतले व विचार करावयाला लावले. माझ्या मनात द्वंद्व सुरू झाले. आज वर्षभर ज्यांचे दोष मला गुणासमान वाटत होते, ते आता दोष या स्वरूपात दिसू लागले. त्यांना माझी ओढ लागल्यामुळे गेल्या वर्षभर मला एक प्रकारे मोठा अभिमान वाटे. पण माझ्या ओढीपुढे ते कर्तव्य विसरतात, असे वाटल्याबरोबर मला त्यांच्यात कर्तव्यापेक्षा विकारवशात अधिक वाटू लागली. माझा विसर पडून त्यांना कर्तव्याची जाणीव तीव्र व्हावी, म्हणून मी तुटकपणाने वागू लागताच ते कर्तव्याला पुरतेच पारखे बनू लागले. एखाद्या टेकडीची चढण चढून जाऊन पाय घसरवा, अशा वेळी चढायला वेळ लागेल, त्याच्या दशांशही वेळ पायथ्याशी थायला लागत नाही. तसाच काहीसा प्रकार त्यांचा होऊ लागला. आत्यंतिक आपुलकीच्या भावनेमुळे, माझा तुटकपणा व तुसडेपणा त्यांना फारच बोजू लागला. त्याबद्दलचा विचार करण्यात व माझी मर्जी प्रसन्न करण्याचा प्रयत्न करण्यातच त्यांच्या वेळ जाऊ लागला. त्यामुळे मला जे हवे होते, तेवढेच केवळ त्यांच्या हातून होईनासे झाले. कृत्रिम तुटकपणाला खरे स्वरूप येऊ लागले. “ज्याला रत्न म्हणून हाती धरलं, ती काचच म्हणायची मग ? असं कर्तव्यहीन जीवन जो मनुष्य कंटू इच्छितो, त्याच्याबरोबर आयुष्य घालवणं माझ्यासारखीना किती भयंकर वाटेल !” असे विचार माझ्या मनात येऊ लागले. वडिलांनी त्यांच्यात दोष दाखविले, ते तर मला आता मोठ्या प्रमाणात दिसलेच, पण त्याहूनही बारीक सारीक दोष मोठे स्वरूप घेऊन मला भिववू लागले. त्यांचे मजवरील आत्यांतिक प्रेम मला विषासारखे कडू वाटू लागले. माझ्या संसाराचे मी उभे केलेले चित्र कोठल्या कोठे विरून चाललेले दिसू लागले. एकूण अन्नपूर्ती आणि प्रजानिर्मिती एवढे माझ्या संसारातील माझे ध्येय व्हायचे तर ? संसारात तेच व्हायचे; पण या दोन्ही गोष्टी जर पतीच्या कर्तव्याच्या व ध्येयाच्या कोंदणात बसणार नसल्या, तर मला तो तसला संसारच नको. लगेच दुसरे मन असेही म्हणे, की प्रथम ज्या मनोवृत्तीमुळे तुझे मन या माणसाकडे आकर्षिले गेले त्या उच्च मनोवृत्ती या माणसात सुप्त आहेतच. पैगाच्या उडालेल्या तात्कालिक राळीत त्या दिसत नाहीत एवढेच. पण लगेच वाटे, छे ! ही काही राळ नव्हे. उलट प्रेम हे सौम्य व आल्हाददायक तर खरेच. पण तसेच ते धगधगीत इंधन आहे. त्यातूनच मनुष्याचे गुण तावून सुलाखून धडपडून बाहेर येतात. तसे जर येथे होत नाही, तर तुझी निवडणूक चुकली व याचे पुरावे त्यांच्याशी

बोलताना मला अनेक वेळा दिसत. माझ्या ध्येयवादाची चेष्टा तर ते करीतच, पण त्यासातही पुरुषी अधिकार माजवण्याची अरेरावी असे. मी दुसऱ्या कोणा पुरुषाशी काही कारणाने कमीअधिक बोलत बसेल, तरी त्याबद्दल ते मला दूषणे देत. त्या वेळी ते म्हणत, "तुला मला संशय येत नाही पण सर्वच माणसे सारखी नसतात. आणखी असं, की इतर लोकांची तुमच्याकडे पाहण्याची दृष्टी निराळी असल्यामुळे तुम्ही त्यांच्या निंदेला आणि कुत्सित टीकेला कारण होण्याची भीती आहे." मला त्यांचे हे बोलणे पटत नसे. ते माझ्याबद्दल संशय घेतात असेच मला वाटे, व मालकी हक्काची जाणीव त्यांच्यात पुरी पुरी आलेली मला दिसे. मला पाहिजे असणाऱ्या गोष्टीकरिता ते काही करीत नसत; त्यामुळे त्यांची अरेरावी मला दुःसह होई. "तुझ्या तुटक वागण्याने माझ्या कर्तव्यात व्यत्यय येतो, तिकडे मन लागत नाही" असे ते म्हणत. त्यामुळे मला दुहेरी पेंच पडते. तुटक न वागावे तरीही ते केवळ माझ्या विचारात मग्न राहात; तुटक वागावे तरीही तेच. त्यांचे प्रेम हे दुधारी शस्त्र झाले व ते माझ्यावरच चालत होते.

वाचनात अगर अन्य व्यवसायात मी गुंतले, तर "ज्यात मला स्थान नाही ते व्यवसाय तू काय म्हणून करणार?" अशी त्यांची माझ्यावर टीका सुरू होई. बरे, त्यांच्याबरोबर हे उद्योग करायचे ठरवावे, तर उद्योग बाजूलाच राहून नुसता बोलण्यात वेळ जाई. हा माझाच मनोदोष की काय, ते मला कळेना. पण मला आपले वाटे की ज्या वेळी जे करायचे तेच केले पाहिजे. जसे दैनंदिनीचे वेळापत्रक करायचे, तसे यानाचेही निरनिराळे कप्पे पाहिजेत व योग्य वेळीच योग्य तो कप्पा उघडला पाहिजे.

मी जेव्हा कर्तव्य, ध्येय वगैरेबद्दल त्यांच्याशी बोले, तेव्हा ते म्हणत, "तुला काय एवढे वाटलं त्याचं? मी मनात आणलं, तर वाटेल ते करून दाखवीन. आणि तुला वाटलं, तरी खरं पाहिलं तर त्यातही समाधान नाही, हे पक्के लक्षात ठेव. ध्येय, कर्तव्य इत्यादीकांविषयी उच्च स्वरात बोलणारी व आपल्याला त्याप्रमाणे बांधून घेणारी माणसं आयुष्याच्या अंतापर्यंत असमाधानीच असलेली कितीय तरी दिसून येतात, आणि तुझ्या महत्वाकांक्षा म्हणजे काय? असं विचारलं तर तुला त्या कळल्या आहेत का? लिहिणं, वाचणं हीच महत्त्वाकांक्षा असली तरी त्यात अवडंबर माजवण्याइतकं मलाकाही वाटत नाही."

त्या वेळच्या माझ्या मनःस्थितीत त्यांचे हे बोलणे मला पोकळ आत्मविश्वासाचे, ऐदी जीवनाचे, कर्तव्यजागरूकांची हेटाळणी करणारे असे वाटले. जीवन सुखाकरिता आहे ना? मग तुम्हाला निष्कर्तव्य जीवनात सुख; मला ध्येयात्मक असमाधानी जीवनात सुख दोघांच्याही अशी भिन मनोवृत्ती उघड दिसत आहेत. त्या एकत्र आणून दोघांच्याही सुखाची होळी करण्यापेक्षा दोघांनी आजच एकमेकांच्या कायमचा निरोप घेणं बरं." असे मी त्यांना म्हटले. पण प्रेमाचा चिवट धागे अशाने थोडेच तुटणार होते? ज्या आत्मविश्वासाने मी वडिलांच्या विरोधाला न जुमानता विवाह करण्याचे ठरविले होते, तो आत्मविश्वास व स्वाभिमान मला माझी चूक कबूल करू देईना. घटकेत ऊन व घटकेत पाऊस असा आमच्या प्रेमाचा प्रकार सुरू राहिला. मात्र पावसाळ्यापेक्षा उन्हाळाच तीव्र होऊ लागला. आपसांतील अनेक मुद्यांवरील विरोधाने मन शावशून्य बनू लागले. शेवटी असा काळ आला, की या व्यक्तीची आपण माया कधी धरली होती काय? आणि धरली असली तरी काय कशी धरली? याबद्दल स्वतःचेच मन प्रश्न विचारू लागले.

आयुष्यात एकदा मनोभावाने आत्यंतिक प्रेम दुसऱ्या व्यक्तीला अर्पण केल्यावर, त्या आत्यंतिक प्रेमाने व त्याला मिळालेल्या मोबदल्याने शरीरातील अणूअणू पुष्पित होतात, चेतनामय होतात. अशी काही विलक्षण शक्ती, अशी काही विलक्षण जादू निर्माण होते, असा काही पूर्वी कधीही न अनुभवलेला गूढ आनंद मनाला होतो, की जगात ज्यासाठी असंख्य जीव तळमळत असतात, जे लाशावे म्हणून कर्वींची व रसिकांची अहोरात्र धडपड चाललेली आपण पाहातो, ते सुखाचे प्रफुल्ल पुष्प जणू आपल्याला एकट्यालाच या जगात लाभले आहे, असे आपल्याला वाटू लागते. ते खरोखर हाती आले असले तर गोष्ट निराळी; पण कधी असेही घडते, की आपल्या विशिष्ट आकांक्षांना कोणतात बसवील, असे वाटते, मग माया आपले पाश पसरू लागते. पण दुर्दैवाने शेवटी असे आढळते, की ज्यासाठी आपण त्या विशिष्ट व्यक्तीची माया धरली, ती दिव्यत्वाचा केवळ आभास होतो, क्षणात फुटणारा सुंदर फुगा होता. मग मात्र भडक रंगाला भुलून लहान मुलाने धगधगीत निखारा हाती घ्यावा, तशी स्थिती होते. प्रेमाची भरती आसू लागून वाळवंटात तडफडणाऱ्या माशाप्रमाणे स्थिती होते. मग भरती-ओहोटीची अंतःकरणात इतकी दहशत बसते, की आपला आपल्यावरचा विश्वास उडतो. हे प्रेम विष तर ठरणार नाही ना? असा आपला आपल्याला हजार वेळा प्रश्न पडल्याशिवाय राहात नाही.

TEST OF LOVE

If I say that I am just dragging my life, it won't be an exaggeration, I don't feel enthusiastic about anything. All my feelings are burnt forever. You may think this a temporary phase. May be it is ! I have just crossed twenty five and such things do happen at this stage of life. But to make my life interesting again, I have to overcome this depression as soon as possible.

There was a time when I was so full of bubbling enthusiasm, that I wanted to do everything that I came across. I wanted to see everything and hear everything. But now all those impulses are so much on the wane that my life has become a bunch of stale flowers. I was known to be an outspoken person right from my childhood. So much so, that many times I was even called rude. I was intelligent as well as ambitious. I was not a beauty to look at but nor was I so ugly as to be called an eyesore. I was just a simple common girl. When we girls used to discuss our looks they used to call me smart.

My parents were poor yet I was determined to complete my B.A.. People had already started bringing proposals for my marriage and even my parents were eager to marry me off, as soon as possible. But I was very ambitious. And my ambitious nature was not exceptional; I had inherited that from my parents.

In spite of their poverty my parents were ambitious. So the more they considered marriage, the more ambitious I became. At the same time, they themselves were not sure whether after marriage I would be able to carry on with my career. They were sure that if I couldn't I would not be happy at all.

In my high school and college days I used to participate in each and every activity. I used to win many prizes and was appreciated by all. In girls' sports competitions I always used to get at least three or four prizes. In elocution competitions girls and boys used to compete with each other. There also I got prizes. In fact all my ambitions were always fulfilled. And my parents were also proud of my being considered an intelligent allrounder. When I was studying in the intermediate year there was a proposal of marriage for me. My parents tried to judge my reaction by urging me to marry. Probably, they wanted to know my opinion about marriage. They had liked this proposal. But when they asked me about it I declared to them in my characteristically candid way, "I don't want to marry right now. You have always said that you would be very happy if your children did something worthwhile and brought glory to the family instead of merely living the life of a beast of burden, who dies carrying loads. If I get married when I haven't even completed my education would I not be leading just such a meaningless life?"

But my mother said, "One's virtue is just like a glass vessel and once cracked, it can never be mended. It is very difficult to lead a life protecting one's virtue. And only he who can successfully achieve that should think of fulfilling his ambitions."

I said, "Yes, I feel that I should try and make use of the education I have received. Who knows what will be in future ?" Honestly I didn't know then what exactly I meant by words like 'Use' and 'ambition' But I wanted to live an intellectual life. Considering all my opinions, ambitions and enthusiasm my parents shelved the topic of marriage for some days. I was also pleased with their decision. Since my childhood I liked to read biographies of great people. I always felt that I too should be like them. Even if I could not have explained the meaning of greatness, I used to struggle for attaining it. That is probably why my parents did not force me into marriage. And I am sure at the bottom of their heart, they must have been proud of me.

I completed the intermediate, passed B.A. with first class and took up a job in high school. I remember that other lady teachers used to while away their time doing nothing after school hours. But I used to do something or the other in my spare time. It was my firm resolve to at least partially repay the debt of my parents, who had spent money like water, on educating me like a son. Who knew what I would feel later ? I was behaving with this thought.

Three years passed after my graduation and I never even once thought of marriage. I enrolled my name for B.T. We had lessons and lectures by eminent educationists. We used to ask our difficulties freely and these were always solved satisfactorily. There were about sixty five graduates in our class. I never had any reason to talk to them.

sight.

Once we had some function in our institute. On the instructions of our professor a student came to ask me something. I had seen him many times in the class but that was the first time I spoke to him. I was quite impressed by his fearless outlook, steady way of speaking and well mannered behavior, but with such neutrality that I did not give much importance to it. But after he visited my house once, we started smiling at each other. Then we started exchanging a word or two. After about two months, when we started knowing each other better, we started to talk about our studies. In due course of time we started to discover reasons for seeing each other. Though I did not entirely know that was going on in my heart, one thing was clear, even trivial things started seeming important and I would feel like talking to him. Things weren't much different on his side either. We both knew in our hearts that we were giving great importance to the most insignificant things to get a chance to talk to each other for a long time. But we never said so to each other. We did not know why this was happening, at least I did not. We would break into laughter without any apparent reason when we met. We both experienced some mysterious joy in this. We were aware of the strange change taking place in us but never talked about it openly. We clearly felt that we were being attracted towards each other. I was becoming increasingly anxious to know about him and his nature. Not just this, I tried to glean as much about him as I could. I could even make out his footsteps from a long distance. My ears were always eagerly waiting to hear them. Though I feigned indifference I alone knew the raging tempests

inside my heart. And I am sure he was feeling the same way. But although things had gone so far, our conversations remained absolutely pure, fit for all ears. I am sure that as I could see in eyes a tender and gentle feeling of closeness, he was also seeing the same kind of feeling in my eyes. And this used to make me feel embarrassed. An outsider listening to our conversation would have felt that we never crossed the bounds of decorum. Yet with a closer look he could not have but noticed the mysterious games our glances played. We never expressed in the words with which our eyes were lit up or our faces set aglow. He visited my house frequently yet I longed for his presence. Sometimes my heart experienced an agitation without any reason. At times for no reason I would feel lonely. So lonely that in spite of being surrounded by so many people, I used to feel as if I was alone in the forest. I used to draw myself into a corner and cry to my heart's content. Some days passed like this. Finally I made a resolution. But my words retreated from my lips, unspoken. I felt a kind of diffidence and fear. Two more days passed this way. It must have been 10 O ' clock at night. I took my father into a corner of our house so that he could not see my face. With a lot of courage I said, " Dada, from my childhood you have taught me that there need be no fear if one is true to oneself. I have always told you everything that has come to my mind. Even now I am going to bare my heart to you.

Madhaorao comes to our house. Sometimes we all sit and talk together. His thoughts and opinions match mine. I feel that if I spend the rest of my life with him, I will be able to fulfill my ambitions. Nowadays I am constantly thinking about, this. I

have followed your advice and laid bare my heart in front of you, keeping aside all my modesty. I think he also has the same feelings for me. But to ask him about this without your knowledge would amount to deceiving you. So I have confessed everything to you. I think you should talk to him".

I never remember being so confused in all my life as I was while talking to my father. What I actually told him was not even a hundredth of what I had decided to tell. I just gave him a somewhat haphazard idea about what was going on in my mind. My father knew him very well and sometimes had even spoken well about him. Thus at that time I was very hopeful in my heart. His only shortcoming according to others was his poverty. But that was never a shortcoming in my opinion. On the contrary I thought that with my education I could have kept my family happy despite poverty. Being an educated girl, I had myself rejected many proposals. So my marrying him would be an honour for him, as well as a thing after my own heart. I debated with myself on this matter from different angles but came to the same conclusion every time. After hearing me out my father did not say anything at that moment. The question remained. I could not fathom my father's opinion. I could not even hurry him. One, two, three..... five days passed in a row. I was expecting my father to talk to him. But he didn't do so. And how could I ask my father about this again? My father's indifference drove me to distraction. In these four or five days I avoided meeting Madhaorao, But his desire to meet me must have become more intense because of this. One day when I was coming out of house, he happened to be passing by. It was impossible for me to avoid him.

He said eagerly, " Sindhutai, could I speak to you for a moment ? If you have a little time...." In my heart, a hundred times, I thought of telling him, I did not have the time. But I did not even realise when I said 'Yes'. He came. He sat. Work was just a pretext. He had come to know what was going on in my mind I could feel his eagerness to ask me something.

We kept up the conversation somehow but I was feeling guilty because now everybody in our house knew our secret. What if they know about it ? Why should I bother about it now ? It could be taken care of later. Still I was very confused. And who knows why, without realizing it my eyes filled up with tears. He asked me, "What is this ? Aren't you feeling well today ?." An absolutely common question. But somehow I felt as if it was addressed to me, by someone very close to me. At that moment I felt that such a question even from my parents, did not have so much affection in it. Just like even an unintentional delicate touch breaks open a cotton bud and spreads the cotton everywhere with the wind, his simple question opened the floodgates of my heart and all the pent up feelings gushed out. I started speaking and went on and on. Though I missed the main point I described the depression and sadness of my heart so Unwittingly that later I felt ashamed of myself. I could not have described my depression to anyone else. Neither to my sister nor to my friend nor even to my mother. They would have neither liked nor understood it in any way. For them it would have been a trivial, laughable thing and relating it to them would not have given me satisfaction. How can one's remorse be relieved by relating it to anybody ? It requires a proper person. I could have described

everything only to him and to no one else. But I kept saying to him again and again that all this depression and sadness had crept in to my mind for no reason at all. Indeed, the words 'no reason' were unnecessary. Any understanding person would have known why I had used those words and so did he. When I was unburdening my heavy heart, he was smiling mischiviously and started looking at a picture in front of him.

I said with feigned anger, "Why are you laughing? You won't be able to understand it." This made him smile all the more. I said, "I should not have spoken. I always make this mistake". and I became quiet but only for a moment. His expressions had changed so much! I will never forget the soft tenderness in his eyes.

"Sindhu, do you think I am making fun of you? I am also feeling the same terrible depression. I don't know why."

We both laughed at this but became serious the next moment. We both understood everything. No words were needed our hearts became tender. See how strange it is! Such an obedient daughter I had been and now how far I had gone! From a girl who used to discuss everything with her parents with such outspokenness, I had changed so much in but a moment. My faith had been transferred I used to discuss the happenings of the day freely with my parents. Now such discussions were forgotten because the object of my faith had changed. How quickly and well, a third person claims the place of our parents whom we have loved from our childhood! And unknowing, how we also allow the other

person to claim it ! We become too intoxicated with our passions to consciously realize anything. After reigning over the kingdom of the world, even the Sun feels like plunging into the Earth's ocean of love and seeking the profound depths of her heart. Only after such a plunge can He start His work next day. Wherever he was the whole of the day, he could not rest until in the evening he came to me, to know what was going on in my heart. And my condition was the same. We used to meet at my house in the evening. A couple of hours would pass quickly. But separation during the other twenty-two hours hung heavy on our hearts. And we used to realize it after experiencing the freshness and liveliness brought about by our meeting in the evening. But my guilt increased with this newfound faith in him. I had committed myself without telling Dada. Sometimes I had a nagging feeling- "Am I not making a mistake ?"- But my heart used to revolt and tell me- "It's not your mistake at all. Dada himself is not living up to the principles he instilled in you of outspokenness. So it is not your fault." But the next moment it would say, "You have to get used to it. You talked about this to Dada only fifteen days ago. Give him some time. It is not as if six months have gone by".

But in such raging battles, it was the former mind which won. "The lesson of patience is useful only to old people", it would say. "And anyone in his youth, knows how the wall of patience totally crumbles in the face of the stormy passions. Why did Dada not talk to me with the same faith and openness, with which I talked to him ? Butter is bound to melt with the touch of sun. Will it be a crime if our feelings find expression in each

other's company? People with perseverance or those who look at our hearts cruelly or unfeelingly will call me a criminal. But they won't be satisfied even if I read the holy scriptures in front of them. I would not have minded it, if Dada had crushed the feelings germinated in my heart with an outright denial. But he said neither 'yes' nor 'no'. In such a state only I knew how my feelings germinated. Dada restricted our meetings. He also disliked my talking with him. But my heart sought reprieve until he showed his dislike in clear words. All those feelings which had germinated and blossomed in my mind were drawing me towards him until Dada clearly said 'no'. They were also encouraging me not to be startled. But to be honest I am doubtful about how successfully I would have been able to restrain my feelings even if Dada had refused clearly. Dada may not have wanted to hurt me and that was why he avoided saying 'no'. If he wanted to give his approval it is clear that he would have arranged everything very fast.

In this period of Dada's indifference my feelings placed his image on a pedestal in my heart. Perhaps if I had put a live coal on my feelings in the beginning that pedestal would have remained empty. But now his image was firmly rooted in my heart. I had even started worshipping that image everyday with loving words, purified with tears. Now it was impossible for me to destroy the image or see it being destroyed. The change that occurred in me in every moment in these fifteen days could never have occurred before. The thoughts, feelings and the thinking in my life reached at its highest stage in those fifteen days.

That was a very important and twilight period in my life.

I didn't know what would happen after that whether a full moon night was going to bathe me its soft light or a moonless one was to draw me in darkness. Nor was I in the mood to find out.

It was not possible for Dada to completely understand the change in me. But he noticed that there was some change. He did not like my chit-chatting with him. He tried to show his dislike to me in a thousand ways. But now it was not possible for me to draw back. We had only promised ourselves to each other. We had not crossed any limits. But in this state two people get tied so close together that if the bond is broken it is as if death stares them in their faces. Such twilight state of being bound to someone is very beautiful. It is full of intoxication which makes you forget all other things. Our faculties are totally engrossed in thinking about the image we worship in our hearts. The world has got no place for others except the two.

When Dada expressed his disapproval I told him clearly, "We have given promises to each other." Dada got very upset after hearing this. He did not like that I had accepted a poor man. Having suffered poverty himself it was impossible for him to approve of my acceptance of it. On my saying, "I will happily find my way through his poverty.", he said "Sindhu at this moment everything may seem beautiful to you. When poverty scorches, this love will not survive".

In the mental state I was in it was impossible for Dada's words of experience to convince me, But I did not have words to answer his irrefutable logic. And because of that, I started

feeling terribly guilty. Inside me a fight raged between reason and passion. Because of Dada's clearcut denial we could not talk in the house. But I am surprised at myself that words like 'disobediance' of elders and 'decieving' held no meaning for me. I used to meet him at his house. When he saw my father's dislike he too stopped coming to my house. But his attraction for me was not reduced. On the contrary we had the feeling that in such difficult times we had only ourselves to support each other. Not withstanding opposition from anyone we decided to get married. But we did not want to create a storm at that moment. We decided to keep our plans secret, wait for two three years untill everything cooled down and then get married. Everyday we used to discuss our future with each other. Oblivious of the world, we were experiencing sweet feelings like hope, eagerness, worry etc.

In my house the atmosphere was hostile. And to change it he would have had to prove his ability in every way. I used to tell him this, "Your fame is my fame. I would like to merge in your fame. For that I am ready to accept poverty. But I want a glorious life". I always used to tell him my anxious desire that as a human being I wanted to do something by which people would remember my name even after my death. He never disliked my thoughts, my talk. In fact I think he liked me because of it. But in this twilight-like misty state before marriage we don't analyse in our mind, why we like each other, and even if we do, we never bother to tell it to each other. Or you may say that it does not appear to be important in that period. You like his faults as well as virtues. His faults appear like mere slivers whereas his virtues look like beams. It depends on how you look at it. If one

can at all teach how to read the mind of the loved one by observing the slightest change on his face, it can be done during this period alone. The deeper the roots of feelings for each other, the better your acquisition of this skill of discerning the thoughts of the other person.

I remember we used to spend hours together just gaging at each other, wordlessly. But that silence had the power of hundreds and thousands of words. Before our meeting we always had a lot of things to talk about. Yet all conversations would finish within a moment. But the joy we used to get from such silent meetings was truly incomparable. Six months or almost an year passed this way. My father's anger had still not cooled down because even if he didn't say anything, he was still very distant towards me. In the beginning I behaved indifferently with my father. On the other hand the attraction between us increased because of my father's opposition.

A poet's inspiration is sharpened by the hardships of practical life but can also get burn down because of this very inhumanness in practical life. The condition of my feeling was the same. The sea mistakes the blemishes on the moon for an ornament and there comes the high tide to taste its beauty. But full moon is always followed by moonless night and the high tide by the low. The attraction between us increased because of my father's opposition and because of this attraction my carelessness towards my father increased. But the house in which I was showing this carelessness made me sensitive to it's hard practical life and made me think. A duel started in my mind. For the past whole

year, his faults had seemed to me as his virtues, but now they appeared to me as defects. In this past year I was very proud of his being attracted towards me. But when I perceived that he neglected his duties because of this attraction I concluded that he was giving in to passion rather than being conscientious. I started behaving indifferently with him so that he would pay greater attention to his duties. Sliding down the hill takes only one tenth of the time taken to climb it. Something like this was happening with him. And because he cared for me very much my indifference towards him used to hurt him very much. He passed his time only thinking about it and trying to please me. And because of that he couldn't do what I wanted him to. Soon this feigned indifference started becoming real. Was it only a piece of glass that I was holding as a gem? How terrible will it be for a person like me to lead life with a man who wishes to live such a life of dereliction? Such thoughts started crossing my mind. I could not only clearly see in him those very faults which my father pointed out to me, but his small defects also seemed big to me and frightened me. His love for me seemed bitter like a poison to me. The picture I had painted of my marriage began to fade away. Is cooking food and giving birth to children to be the aim of my life? In a marriage these things are bound to happen but I don't want them if they are going to take place with a husband who has no sense of duty and no aims in his life. I don't want such a marriage. But my second mind used to say, "Those good tendencies towards which your mind was attracted in the beginning are still there dormant in him. You can't see them in the temporary discord". But the next moment I used to feel, "No! it is not a temporary discord. On the contrary love is not only soft and

refreshing it is also a glowing fire. Your virtues come out brighter through the fire. If that is not happening with him, then your choice is wrong. I was getting evidence, of this many times while talking to him. Not only would he make fun of my ambitious nature but in this there was also a typically male arrogance and dominating tendency. If I talked to some other man for a long time for some reason, he used to reproach me for that. He used to say, "I am not suspicious about you, but all men are not alike. Another thing is, people will look at you with a different view, so you might become the object of their abuse and vile criticism". This I could not agree with. I always felt that he was being suspicious and unduly possessive. He didn't do any of those things which I wanted him to do. And this made his arrogance unbearable for me. He used to say, "You distract me from my duties. Because of your indifferent behaviour towards me I can't pay attention to my duties". So I was trapped from both the sides. Whether I was indifferent to him or not, he was always engrossed in thoughts about me. This love became a double edged weapon and it hurt me very much.

If I was busy reading or doing some other work he would criticise me and say, "Why do you do something in which there is no place for me?" And if I requested him to join me in what I was doing the work was always kept aside and all our time was whiled away talking to each other. I did not know if it was my fault; but I felt that one should do the right thing at the right time. As we prepare a schedule of our daily routine, we should have different compartments in our mind and we should open the right compartment at the right time.

When I talked about duties, aims he would say, " Why do you make so much fuss about it ? If I make a resolve in my mind , I can do anything. And in spite of your belief in these principles, freely speaking, there is no satisfaction in them. We often see that those people who talk about goals and duties in a loud voice tie themselves up with those goals and duties but still remain unsatisfied till the end of their lives. And I ask you, what do you mean by your goals? Have you understood them yourself ? And if only writing and reading are your ambitions, I think there is no need to make such an ostentatious display of them " .

And the kind of mental state I was in at that time, I saw only a hollow confidence and sluggishness in him. If life is only for pleasure then you be happy in your dutyless life. I will find happiness in my ambitious unsatisfied life. Our different temperaments can clearly be seen . I said to him, " If our union is going to destroy happiness for both of us, then it is better if we say good buy to each other forever". But how can the threads of love break so easily ? The confidence with which I had decided to marry in spite of my father's opposition would not allow me to accept my mistake. Our love went through these accute changes of rain and sunshine. But more than the rain, the sunshine started to be more intense. The many difference between us were making my mind void of all emotions. At last, the time came when my own mind started asking me questions. Is this the person I fell in love with ? And if this is, how and why did I fall in love with him ?

Once you have offered your deepest love to some person in your life every fibre of your being blossoms and comes alive. Such an extraordinary power, such an extraordinary magic is created; such a unique mysterious happiness is experienced that we think only we have received the joy for which numerous Lives strive, for which poets and connoiseurs desperately try. It is a different thing if we really find it, but sometimes it so happens that we go on searching for a heart that will welcome our desires. Sometimes we feel that a particular person has got such a heart and then love is born. Unfortunately ultimately we find out that the person we loved was only an illusion of a beautiful balloon which will be destroyed in a second. Then we are reduced to the state of child who takes a burning live coal in his hand because he is tempted by it's bright colour. The high-tide of love starts ebbing. We are left like a fish out of water on the sands in a desert. And then we are so scared of this waxing and waning, that we lose all belief in ourselves. We cannot help asking ourselves a thousand times "Will this love prove a to be a poison?".